

University of Copenhagen

Hvad er en videnskabelig flersproget idiomordbog?

Farø, Ken Joensen; Hallsteinsdóttir, Erla

Published in:

Rapport fra Konference om *leksikografi* i Norden. Island 22.-26. maj 2007. Akureyri: NFL.

Publication date:

2008

Document Version

Også kaldet Forlagets PDF

Citation for published version (APA):

Farø, K. J., & Hallsteinsdóttir, E. (2008). Hvad er en videnskabelig flersproget idiomordbog? I *Rapport fra Konference om leksikografi i Norden. Island 22.-26. maj 2007. Akureyri: NFL.* (s. 113-129). Akureyri.

Hvad er en videnskabelig flersproget idiomordbog?

We address the question of what might deserve the name "a scientific multilingual idiom dictionary". Few interlingual idiom dictionaries actually call themselves so or try to leave the impression that they are scientifically based. Why is that so? It may have to do with the very character of the object itself, idioms, and the special interest many people show in them. We want to demonstrate that there are no principal barriers against such a project: A catalogue of lexicological and lexicographical measures and methodologies already exist. What could be questioned, however, is the *lexicographical relevance* of the matter. On the other hand, there may still be pragmatic arguments in favour of such a dictionary. A metalexicographical discussion of this dilemma will be given.

Indledning

Denne artikel er ikke en fremlæggelse af et konkret ordbogsprojekt, men en mindre metaleksikografisk udredning. Vi har prøvet at stille os selv spørgsmålet, hvad der skal til, for at man i 2007 kan kalde en publikation for en "videnskabelig flersproget idiomordbog". Videnskaben er i de senere år kommet et stort skridt videre på flere områder med relevans for vores genstand. Det gør på én gang opgaven nemmere og vanskeligere. Nemmere, fordi der er kommet flere holdepunkter og retningslinjer for idiomleksikografer, men samtidig vanskeligere, fordi kravene til produktet sideløbende hermed er skærpet. Det er i hvert fald godt for én gruppe, nemlig brugerne, hvem de så end er. Netop dét spørgsmål vil vi også se nærmere på, for det er ikke helt så trivielt, som det lyder.

Vores undersøgelse veksler mellem teoretiske overvejelser i relation til det stillede spørgsmål og empirisk analyse af eksisterende flersprogede idiomordbøger, både i print- og i elektronisk form. Herudover leverer vi eksempler på kontrastive korpusanalyser af idiomer og et enkelt bud på en artikelløsning på de skitserede leksikologiske problemer.

Det er klart, at der kan være flere svar på det spørgsmål, vi har stillet. Vi ville derfor glæde os, hvis andre kom med et andet svar efter seriøs overvejelse af vores. Det afgørende er, at spørgsmålet overhovedet bliver stillet, for det er vores kvalificerede fornemmelse, at problemets kompleksitet overses. At det overhovedet er tilfældet, prøver vi også at formulere en forklaring på.

Bidraget bygger i høj grad på Aarhuskolens lære om funktionel leksikografi (Tarp 2006, se også anmeldelsen Farø/Gottlieb 2007) og de ideer om idiomatik og leksikografi, som er blevet fremlagt i Farø (2005a) og (2006), se også Almind et al. (2006).

1. Videnskabelig I: sprogvidenskabelig fraseologiforskning

“Vi bruger idiomer, ordsprog og faste vendinger i sproget, som vi bruger salt i maden. Sproglblomsterne er med til at krydre sproget. De gør festsangen sjovere, talen skarpere og kritikken mildere.”¹ (pressemeddelelse og indledning til et interview med Henning Bergenholtz på www.asb.dk i anledning af lanceringen af Ordbogen over Faste Vendinger, primo 2007 – jf. anmeldelsen i Farø 2005b). Dette citat genspejler en gængs teoretisk opfattelse af idiomer, men ikke nødvendigvis deres reelle rolle i sprogbrugen. Derfor gælder den første diskussion betydningen af “videnskabelig” i relation til den sprogvidenskabelige fraseologiforskning med dens definition af idiomer. Vi bruger her vores egen teoretiske tilgang til fraseologi som grundlag (jf. fx Farø 2006, Hallsteinsdóttir 2001, Hallsteinsdóttir/Farø 2006), selv om det ikke skal være nogen hemmelighed, at der findes andre (jf. Burger et al. 2006).

“Fraseologi” bruges traditionelt både som overbegreb for leksikaliserede flerordforbindelser i et sprog og som betegnelse for den videnskabelige disciplin, der undersøger flerordsforbindelser. Sidstnævnte er i de sidste 40 år vokset betydeligt, med mange, til dels meget forskellige, teorier om delgenstanden idiomatik til følge. Det samme gælder systematiseringsforsøg og beskrivelse af idiomer. I stedet for at gengive de mange forskellige idiomdefinitioner, der findes, præsenterer vi vores eget koncept (“idiomatik i snæver forstand”), som har været genstand for omfattende overvejelser:

- Idiomer er normale leksikalske enheder og dermed en del af ordforrådet. De består af komponenter, der (næsten altid) selv fungerer som selvstændige leksikalske enheder. Idiomer har en holistisk leksikaliseret idiomatisk betydning, der ikke stemmer overens med en potentiel kompositionel betydning.
- Idiomer er latent flertydige, de er på én gang en leksikaliseret enhed og en potentiel kompositionel ordgruppe.
- Idiomer er ikonografiske (Farø 2006b), dvs. de har en billedlig dimension.
- Idiomer er semiotisk upåfaldende, idet de ikke umiddelbart kan identificeres som en leksikalsk enhed via formen.

Idiomers latente flertydighed kan demonstreres med det danske idiom *have ben i næsen* fra en autentisk tekst (Jyllandsposten 27. januar 2006, s. 2), jf. Figur 1:

1 Det er problematisk at sideordne “faste vendinger” med de to andre begreber, idet der må være tale om et hyperonym til dem.

Figur 1: Ben i næsen

Idiomet selv er en flertydig leksikalsk enhed. Der angives tre forskellige betydninger i Ordbogen over faste vendinger (www.idiomordbogen.dk/)

- (a) 'have en stærk vilje (og vide, hvordan man bruger den)'
- (b) 'have gåpåmod'
- (c) 'være fornuftig'

Ud fra den minimale kontekst i eksemplet er betydningerne (a) og (b) fuldt acceptable, og hvis intentionen med teksten er at formidle, hvor fornuftigt det er at rejse med lige netop "Explorer", så er betydning (c) også acceptabel.

En anden form for flertydighed er forankret i idiomers ydre form som flerordsenheder. De enkelte komponenter har selv en (eller flere) betydninger som altid kan indgå i en betydningskonstruktion med en kompositionel betydning som resultat:

- (have) *ben + i + næsen*

Problematiske ved denne betydningskonstruktion er den hyppigt forekommende flertydighed hos de enkelte komponenter. På den ene side bliver bestemmelse af én og kun én kompositionel betydning i mange tilfælde så umulig. På den anden side er der frihed til at vælge den kontekstuel passende betydning, som det rent faktisk sker i fig. 2:

Fig. 2: Latent flertydighed: eksempel på en potentiel kompositionel betydning af (have) *ben + i + næsen*

Figur 2 viser derudover en mulighed for realisering af ikonografi i idiomers.

2. Videnskabelig II: leksikografi

I dette kapitel omtaler vi skitseagtigt Funktionslærens forskellige leksikografiske funktioner og deres relevans for interlingval idiomatik. Herefter kommer vi ind på eksisterende idiomordbøger, idet vi ser på eksempler på to- og flersprogethed i eksisterende idiomordbøger. Dernæst diskuterer vi forskellige forudsætninger og muligheder for flersproget idiomleksikografi (jf. yderligere i Hallsteinsdóttir 2006).

2.1 Kommunikative funktioner og idiommer

Funktionslæren går ud fra en hovedopdeling af de leksikografiske funktioner i hhv. kommunikative og kognitive. Her behandler vi på listeform først de kommunikative funktioner i relation til idiomatik:

- **Reception** af tekster i fremmedsprog (fremmedsprog → modersmål):
 - formidling af idiomatisk betydning
 - betydning ≠ idiomatisk ækvivalens
- **Produktion** af tekster i L2 (L1 → L2):
 - instruktion af brugeren i hvordan han/hun anvender idiomet
- **Oversættelse** (L2 → L1 og L1 → L2):
 - *tegn*baseret: ækvivalente idiommer (”oversættelse” i fremmedsproglige receptions-/produktionsprocesser)
 - *tekst*baseret: funktionelt ækvivalente sproglige tegn (oversættelse af tekster i traditionel forstand)

Hvordan de kommunikative funktioner mere konkret kan løses i forhold til idiommer, er et helt kapitel for sig, som det vil føre for vidt at diskutere her (jf. Farø 2006). Det vigtigste er, at hverken receptions-, produktions- eller oversættelsesfunktionen nødvendigvis løses bedst ved angivelse af et L2-idiom. I en del tilfælde vil det endda være en kontraproduktiv løsning. Spørgsmålet afhænger desuden i høj grad af ”de leksikologiske kendsgerninger” (se ndf.), som ikke kan tages for givet uden en nærmere undersøgelse.

2.2. Kognitive funktioner

Århuskolen opererer desuden med en række kognitive,² dvs. vidensorienterede funktioner (Tarp 2006):

- **”Ønsket om at vide noget mere”³**
 - underholdningsfunktionen (*lexicotainment*)

² Man kan overveje det hensigtsmæssige i termen, eftersom den kognitive lingvistik (fx Croft/Cruise 2004) netop ikke skelner skarpt mellem viden og kommunikation, men gør kognition til et integreret element af og grundlag for sproglig aktivitet.

³ Brugervejledning til ”Den Danske Idiomordbog” <http://netdob.asb.dk/idiom/guide.html>.

- indlæringsfunktionen
- **Metaviden om sprog**
 - “sproglige billeder”
 - historisk-etymologisk motivering
 - “falske venner”
 - litteralisering af L2-idiomer
 - hvad er et idiom?

Relevansen af de kognitive funktioner i forbindelse med idiomatik i en videnskabelig idiomordbog er åbenlys. Der er stor forskel på rent kommunikative opslagsbehov og så mere metasproglige interesser, som tilsyneladende spiller en stor rolle i forbindelse med idiom. Idiomatikken er dermed med til at demonstrere relevansen af den principielle opdeling af de leksikografiske funktioner.

I det følgende ser vi nærmere på en række forskellige eksisterende idiomordbøger.

2.3. Flersprogede idiom i etsprogede idiomordbøger

Den første overraskelse var konstateringen af, at der forekommer idiom på flere end et sprog i etsprogede idiomordbøger, dvs. idiom i etsprogede ordbøger forsynes delvis med formparallelle idiom i andre sprog til yderligere forklaring af udgangsideomet. I figur 3 gives et eksempel på en “etsproget” dansk idiomordbog med angivelse af – må man gå ud fra, se dog ndf., – ækvivalente engelske, tyske og franske idiom:

... **pr. næse**
(uformelt) ... for/til hver person (især om betaling). XV
 • pro Nase • par tête de pipe.

stikke sin næse (el. næsen) i ngt
 blande sig i ngt, som ikke kommer én ved. XV
 • poke/push/stick one's nose into something (*f.eks. someone else's affairs/business/concerns/things that don't concern one*); (*lad være med at stikke din næse i mine affærer*) *curiosity killed the cat* • die/seine Nase in etwas stecken; (*stikke sin næse i andres sager*) (*jemandem*) *in seinen Kram hineinreden*; (*stikke sin næse i alting*) *die/seine Nase in alles (el. in jeden Dreck/Quark/Topf) stecken*; *sich um jeden Quark kümmern*; *sich in jeden Quark einmischen*
 • fourrer/mettre son/le nez dans quelque chose; (*udvise indiskret nysgerrighed, der nærmer sig det voyeuragtige*) *ne pas avoir les yeux dans sa poche.*

Figur 3: Stig Toftgaard Andersen (2001): Talemåder i dansk.

Figur 4 viser en idiomordbog på esperanto med angivelse af ækvivalente tyske, engelske og tjekkiske idiommer. Udgangsideomerne forklares på esperanto og udgangspunktet ved bestemmelsen af ækvivalensen tages i idiomernes *form* og deres billedlighed – ikke deres brug:

Balai ion sub la tapiŝon

Klarigoj:

= kaŝi aŭ ne trakti temon; forpreni ĝin el la tagordo; ne findiskuti ĝin, ĉar ĝi estas malŝatata aŭ komplika

Ekzemploj:

El sub la tapiŝo
La aŭtoro ofte atentigas redaktorojn de periodaĵoj pri erara lingvouzo, por ke en sekva numero ili faru ĝustigojn. Sed - li plendas - "anstataŭ danki min, la plej multaj kutime strutmaniere kaŝas sian kapon en paper-korbo aŭ *balaas la erarojn sub la tapiŝon*, kie ili ŝime kaj putre akumiliĝas kaj stinkigas la tutan redakciejon." (ESPERANTO 1/96: 18)

Ĝis nun miaj bonintencaj konsiloj por plibonigi la kvaliton de la periodaĵo estis senkomente *forbalaitaj sub la tapiŝon* de la redaktejo. (MONATO 8/96: 6)

Similaj esprimoj en aliaj lingvoj:

germane: etw. unter den Teppich kehren
angle: to sweep sth. under the carpet/rug
ĉeĥe: zamést něco pod koberec

Figur 4: Fiedler, Sabine/Rak, Pavel (2004): Ilustrita frazeologio.

2.4. Idiommer i tosprogede idiomordbøger

Beskrivelse af idiommer i tosprogede idiomordbøger har forskellige udgangspunkter; i det følgende giver vi eksempler på nogle få muligheder. I det første eksempel tages der udgangspunkt i ækvivalente idiomers forskellige ikonografi i tysk og fransk (jf. Figur 5):

Faire son beurre

Sein Schäfchen
ins trockene bringen
Emmener son petit mouton au sec

Figur 5: Blum, Geneviève/Salas, Nestor (1989): Les Idiomatics français-allemand.

Ifølge brugervejledningen skal den frit tilgængelige tysk-engelske idiomordbog Phrasen.com (www.phrasen.com) bruges til hjælp ved forståelse og udvidelse af ordforrådet i det fremmede sprog:

Phrasen.com er en ordbog med engelsk-tyske og tysk-engelske faste vendinger (ordsprog, floskler, bevingede ord, etc.). Phrasen.com hjælper til at forstå det fremmede sprog. For at slå oversættelser op til en bestemt fast vending og udvide dit ordforråd kan du indsætte stikord i søgevinduet eller bruge det alfabetiske register.⁴

Det viser sig dog, at ordbogen – som eneste leksikografisk information – indeholder én eller flere ækvivalente idiommer i de to sprog, fx “oversættes”⁵ det tyske idiom *die Ohren steif halten* med de engelske idiommer *to keep a stiff upper lip* og *to keep one’s chin up*.

Ordbogens brugere må altså selv finde ud af idiomernes eventuelt forskellige brugsregler og indbyrdes semantiske divergenser.

Et eksempel fra en tosproget tysk-engelsk ordbog viser, at idiommer her ligeledes “oversættes” med idiommer, uden yderligere forklaringer vedrørende betydning eller brug (jf. Figur 6):

Figur 6: Langenscheidt e-Handwörterbuch Deutsch-Englisch

Ud fra disse og mange andre eksempler kan vi konstatere, at der er et stort fokus på idiomernes *form* i den leksikografiske praksis. Dette gælder såvel formen som kategori, altså det at idiommer forklares med idiommer, som formen forstået som tegnets udtryksside, dvs. den danner grundlaget for bestemmelsen af ækvivalens mellem sprog.

Leksikografiske informationer om betydning og brug er derimod meget sjældne. En ægte kontrastiv leksikografisk beskrivelse i form af sammenligning af idiomernes betydning og funktion har vi ikke fundet endnu.

4 Oversættelse KF.

5 Termen er problematisk i leksikografien, fordi den skaber forvirring i forhold til den egentlige oversættelsesfunktion.

2.5. *Idiomer i flersprogede idiomordbøger*

Færdiggjorte flersprogede idiomordbøger findes der ikke mange af, mens en del er under udarbejdelse (jf. fx Pacholski/Laskowski (2007) og Arsentyeva (2006)). AUTOPHRAS er en spansk-fransk-engelsk-italiensk-portugisisk-tysk-ukrainsk-slovakisk-rumænsk-tjekkisk idiomdatabase udarbejdet af et forskerhold fra de pågældende lande (jf. Pamies et al.). En søgning på indholdet 'FALSENESS' i en i forvejen ordnet liste med semantiske "koncepter" fører videre til en liste med subkoncepterne 'CRIME' og 'TRUTH', som så ender med muligheden for valg af en betydning ud af fire mulige:

- (a) '(good) appearances of people can be deceiving',
- (b) '(good) appearances of things can be deceiving',
- (c) 'though it seemed unbelievable, it is real (though nobody could have imagined it, it happened)',
- (d) 'with real generosity'.

Til hver betydning er der knyttet en opremssning af fraseologismer på de 10 sprog, efterfølgende gengives de franske, engelske og tyske fraseologismer, der svarer til betydning (a):

- *l'habit ne fait pas le moine; les apparences sont trompeuses; il ne faut pas se fier aux apparences; les apparences sont bien souvent trompeuses; ce n'est pas à la barbe qu'on connaît le philosophe; il ne faut pas juger de l'arbre par l'écorce; il ne faut pas juger du bois par l'écorce*
- *the cowl does not make the monk; clothes do not make the man; appearances are deceiving, it's not the beard that makes the philosopher, you can't judge a book by the cover, all are not hunters that blow the horn; all are not soldiers that go to the wars; all are not thieves, that dogs bark at*
- *die Kappe macht den Mönch nicht aus; es sind nicht alle Jäger, die das Horn gut blasen; das Kleid macht nicht den Mann*

Ud fra disse eksempler kan man skitsere følgende tendenser inden for to- og flersprogede idiomordbøger: Der er generelt en meget sparsom omgang med leksikografiske informationer i de undersøgte to- og flersprogede ordbøger. Som regel er der tale om, at L1-idiomer forklares med angivelse af ækvivalente idiommer i L2 uden yderligere informationer om betydning eller brug (idiomer *skal* åbenbart "oversættes" med idiommer (jf. Farø 2006 om idiomoversættelser og Hallsteinsdóttir 1997 om mulig oversættelse af idiommer). Det skyldes delvist, at ordbøgernes konception tager udgangspunkt i selve sprogtegnet idiom; leksikografens opgave anses for at være beskrivelse af sproglige tegn – her et eksempel på denne holdning fra den monolingvale metaleksikografiske diskurs:

The task of a lexicographer analysing a corpus is to identify all normal uses of words (**not** all possible uses), to group them into categories, and to offer

an explanation (a ,definition') of each word in each of its categories. (Hanks et al. 2006: 444).

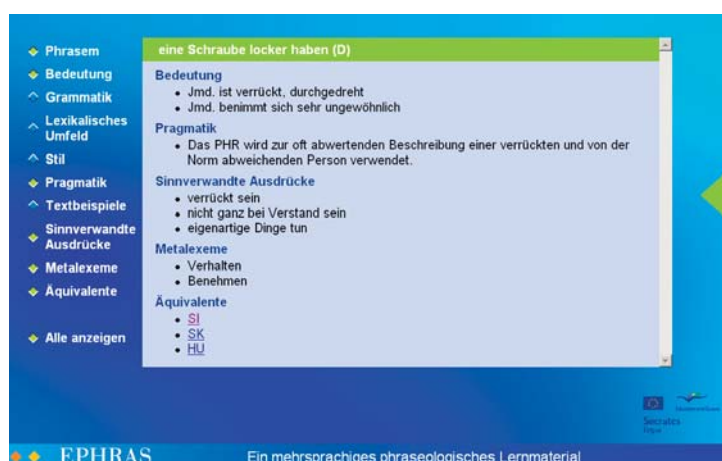
Selve sproget er altså det leksikografiske udgangspunkt og mål:

In this paper we have presented entries for a new treatment of German light verbs (*verblasste Verben*). The aim of such a dictionary is to bring out the subtle phraseological norms with which each light verb is associated and to explain and exemplify the normal collocations in which such verbs occur. (Hanks et al. 2006: 448)

Ordbogsbrugere og deres behov spiller åbenbart ingen rolle her. Denne tilgang til leksikografien gælder fx også konceptet for AUTOPHRAS (Pamies et al. EUROPHRAS 97 i SL), Pacholski/Laskowskis (2007) koncept for en engelsk-tysk-polsk idiomordbog (præsenteret på EUROPHRAS 05 i Slovenien) og Arsentyevas (2007) koncept for en russisk-engelsk-tysk-tyrkisk idiomordbog (præsenteret på EUROPHRAS 04 i Schweiz). Det konkrete leksikografiske resultat af en sådan konception er i værste fald ikke-brugerorienterede lister med "ækvivalente" idiommer i to eller flere sprog der stilles ved siden af hinanden uden nogen som helst forklaringer om betydning, brug, betydnings- eller brugsforskelle.

2.6. Case: EPHRAS

Den flersprogede lærerdatabase EPHRAS er resultatet af et større fraseologisk forskningsprojekt. Dens leksikografiske koncept er en modulær opbygning med monolingvale moduler (tysk, slovensk, slovakisk, ungarsk), der forbindes via hyperlinks (jf. figur 7). Udgangspunktet er stadig det sproglige tegn, ikke brugerbehov, dog sættes der sekundært fokus på de behov, lærere har ved forståelse og brug af idiommer. Derudover sættes dogmet om idiom:idiom delvist ud af kraft med ordbogens angivelse af ækvivalente enkeltord.

Figur 7: EPHRAS: www.ephras.org

Spørgsmålet om EPHRAS er en videnskabelig idiomordbog eller ej, kan besvares med et ja! Den har et solidt sprogvidenskabeligt, metaleksikografisk og sprogdidaktisk grundlag (jf. Jesenšek 2006). Til gengæld må man konstatere, at der ikke er tale om en flersproget idiomordbog. Forbindelsen mellem to sprog foregår via idiomernes form (delvist også deres betydning), dvs. der skiftes mellem monolingvale beskrivelser. Men der er ingen ægte flersproget leksikografisk beskrivelse.

Et andet problem hænger sammen med selve ordbogens grundtanke, det multilingvale koncept: Reelt bruges nemlig altid kun to sprog ad gangen ude i sprogvirkeligheden, også i forhold til deciderede flersprogede idiomordbøger. Der er simpelthen ikke *kommunikative* brugersituationer for flere end to sprog. Til gengæld kan man muligvis forestille sig et behov under vidensfunktionen, som kunne dækkes af denne type ordbøger.

3. Videnskabelig III: Leksikologi

Leksikologiens opgave er dokumentation og beskrivelse af leksikalske enheder, såvel enkeltord som fraseologi. Ud fra en holistisk orienteret sprogbeskrivelse kan en opdeling af ordforrådet i enkeltord og fraseologi kun være baseret på en metodisk beslutning – som i denne artikel –, og den har intet at gøre med selve sproget.

Som i alle andre leksikografiske arbejder bør grundlaget for idiomordbøger være en solid empirisk leksikologisk beskrivelse. Dermed får teorier om idiomers stor leksikografisk relevans, afhængigt af brugernes behov for informationer i brugssituationer.

En ideel deskriptiv ensproget leksikologisk analyse bygger på en opfattelse af et abstrakt sprogsystem, der forbinder

- frekvens og manuelt analyserede empiriske korpusdata (ikke kun introspektion) og
- viden om mental repræsentation, receptions- og produktionsprocesser (i relation til korpusdata) (jf. Hallsteinsdóttir 2007).

Der findes allerede en del ensprogede videnskabelige idiomordbøger, som i virkeligheden er leksikologisk beskrivelse af idiomers og med fordel kan bruges som grundlag for leksikografisk arbejde ved flersprogede ordbøger, fx i tysk og dansk:

- “Wortverbindungen online” (<http://hypermedia.ids-mannheim.de/elexiko/wv-online/>; Steyer/Lauer 2006) og
- “Kollokationen im Wörterbuch” (<http://kollokationen.bbaw.de/>; Fellbaum et al. 2006).
- „Ordbogen over Faste Vendinger“ (www.idiomordbogen.dk; Bergholtz/Vrang 2007; Almind et al. 2006).

Sammenlignelige leksikologiske data og beskrivelsesmetodik vil kunne udgøre et brugbart materiale for kontrastive analyser. I form af en database med en “fuldstændig” beskrivelse af idiomer vil sådanne beskrivelser være et egnet grundlag for kontrastive og leksikografiske sammenhænge:

The multilingual idiom database provides important information for linguistic, computational linguistic and psycholinguistic use, and allows for the comparison of different phenomena in different languages. (Villavicencio et al. 2004, 1130).

Der er altså ikke tale om idiomordbøger for almindelige ordbogsbrugere, men snarere for sprogspecialister.

4. Eksempler på kontrastiv-leksikologiske undersøgelser

Vi skal nu se på, hvordan man kan arbejde, når man vil undersøge idiomer videnskabeligt kontrastivt. To cases, som er hentet fra Farø (2006), skal demonstrere principperne og arbejdsgangen.

Det første eksempel er en korpuslingvistisk undersøgelse af et hypotetisk idiompar (HIP), det tyske *im Keller sein* og det danske *være (helt nede) i kulkælderen*, jf.:

- (1) Kartoffelpreis ist im Keller (www.abendblatt.de)
- (2) Jeder Knochen tut weh, der Puls ist total im Keller und die Beine absolut leer (www.rad.swiag.at)
- (3) Den ene dag kan man være helt nede i kulkælderen (www.blog.tv2.dk)

De 2 x 100 realiseringer, som er blevet analyseret kontrastivt, viser overraskende brugsforskelle, trods den meget parallelle komposition. Skemaet demonstrerer, at der er stor forskel på, hvilke typer subjekter, de to idiomer tager.

subjektstyper ----- idiom	person	krops- tilstand	stemning, humør	priser	andet
<i>im Keller sein</i>	0%	24%	10%	12%	54%
<i>være (nede) i kulkælderen</i>	86%	0%	8%	2%	4%

Påfaldende er i første omgang spredningsforskellen: Det danske idiom bruges i meget høj grad med personer som subjekt (jf. eksempel 3.). Denne brug mangler helt for tysks vedkommende. Til gengæld har *im Keller sein* en pæn repræsentation af “kropslige” subjekter, som (2.) er et eksempel på (“puls er i kælderen”). Denne variant er ikke registreret i dansk. Herudover har tysk en broget samling af subjekttyper, som modsvares af en meget lille dansk restgruppe.

Undersøgelsen viser mao., at der er tale om to distinkte idiomer med hver sine brugsbetingelser – og ikke om “samme” idiom i en lidt anden indpakning.

Ganske vist gælder i begge tilfælde den “konceptuelle metafor” NED ER DÅRLIGT (jf. Lakoff/Johnson 1980), men det er så grov en indholdsbeskrivelse, at den højst kan bruges i meget primitive receptionssammenhænge og ikke fx til hverken produktion eller oversættelse. Hvordan denne viden skal omsættes leksikografisk, er ikke givet på forhånd, men må overvejes ud fra de funktioner, ordbogen skal opfylde (se ndf.).

Det andet eksempel, vi skal se på, er en undersøgelse af HIP'en *holde ørerne stive – die Ohren steif halten*, som i endnu højere grad end det forrige er udtryksmæssigt konvergent. Imidlertid viser det sig, at sprogbrugen ikke understøtter indholdsmæssig ækvivalens, jf. disse få eksempler:

- (4) Hendes oplæg var det sædvanlige, luftige New Age-hokuspokus, og jeg må indrømme, at det var hårdt arbejde at holde ørerne stive (www.skeptika.dk)
- (5) Man skal holde ørerne stive, men så kan man nyde det flotte sprog og glæde sig over, at der bliver skrevet underholdningsromaner i Robert Goddards klasse (www.gyldendal.dk)

Det danske idiom bruges åbenbart om situationer, hvor nogen skal lytte godt efter eller simpelthen bare koncentrere sig. Hvad med det tyske? Det fremgår allerede af disse belæg:

- (6) Wünsche dir alles gute, und halt die Ohren steif. Lieben Gruß Reiner (www.fotocommunity.de)
- (7) Ich drücke dich mal lieb und drücke dir weiterhin die Daumen, das [sic!] die nächste Zeit besser für dich verläuft. Alles liebe und halte die Ohren steif (www.patientenfragen.net)

Ikke alene er der semantisk uoverensstemmelse mellem de to idiommer: ‘koncentrere sig’ vs. ‘holde sig munter/have det godt’; der er også pragmatisk divergens imellem dem, idet det tyske idiom har en markant pragmatisk funktion som terminativ hilseformel, typisk som del af et større hilsemæssigt afslutningsforløb. Tekstlingvistisk er der desuden den forskel, at det danske idiom i princippet kan optræde overalt i teksten, mens det tyske naturligt står i slutningen af den.

Dette idiompar vil være udgangspunkt for en leksikografisk modelartikel i næste kapitel.

5. Forslag til artikel

Hvad det videnskabelige *leksikografiske* aspekt angår, så er det i praksis afhængigt af den kontrastivt-leksikologiske analyse. Det er bare ikke nok. For herudover kræves et leksikografisk koncept. Er man fx funktionalist, vil man fokusere på, at der findes forskellige brugertyper, som igen har forskellige behov, som kan tilfredsstilles med forskellige leksikografiske data. Desuden kan man foretage en skelnen mellem kommunikative og kognitive funktioner i overensstemmelse med Aarhuskolens forslag. Ikke bare de enkelte elementer leksikologi og leksikografi

kan altså defineres videnskabeligt, men også forholdet mellem dem.

For at anskueliggøre mulighederne for den videnskabelige idiomleksikografi vil vi vise et eksempel på en ordbogsartikel for danskere, som vi mener lever op til prædikatet “videnskabelig” i både leksikologisk og leksikografisk forstand. Strukturen følger opdelingen i først kommunikative funktioner (til og med “Mulig dansk pendant”), sidenhen vidensfunktioner:

die Ohren steif halten

- **Betydning:** ikke tabe modet
- **Kommunikativ funktion:** især som afskeds- og opmuntringsformel
- **Eksempel:** *also damn tschüß – halt die Ohren steif!*
- **Mulig dansk pendant:** *hyg dig/jer!, hav det godt!, pas på dig/jer selv!*
- **Direkte oversættelse:** „holde ørene stive“ (se ndf.)
- **Advarsel:** ≠ *holde ørerne stive*; **JF:** tysk *die Ohren spitzen*
- **Historisk information:** det danske idiom betød tidligere omtr. det samme som det tyske
- **Motivation:** når dyrs ører rejser sig, er de opvakte og energiske. Det kan både forklare den tyske og den danske betydning af idiomet.

Først gives der altså en dansk parafrase, som nogenlunde gengiver det tyske idioms semantiske betydning, nemlig “ikke tabe modet”. Dernæst gives en pragmatisk forklaring, som hjælper brugeren til selv at producere idiomet. Det samme gør det autentiske eksempel, som viser samspillet med andre terminative formler. De danske udtryk *hyg dig/jer!, hav det godt!, pas på dig/jer selv!* kan opfattes som “oversættelser” i modsætning til parafrasen, som typisk ikke ville stå i den samme kontekst som det tyske idiom. Herefter følger en litteralisering, som mange mennesker efterspørger. Næste punkt er en vidensorienteret advarsel om, at det danske idiom med parallel komposition mod forventning ikke er nogen ækvivalent til det tyske idiom. Herfra henvises så videre til *die Ohren spitzen*, som har funktioner til fælles med det danske. Dernæst gives en sproghistorisk oplysning om, at de to idiommer tidligere tilsyneladende *har* været ækvivalente. Endelig får brugeren afslutningsvis en motiverende forklaring på, at denne komposition har fået dette indhold.

Det er ikke den typografiske opsætning, der er i centrum her, men udelukkende de informationer, brugeren kan have glæde af ud fra den leksikologiske analyse og de leksikografiske behov. Vi har med vilje ikke lagt os fast på en bestemt brugertype, se dog sammenfatningen.

Som vores ordstyrer under foredraget i Akureyri, Anna Helga Hannesdóttir, med rette påpegede, har vores eksempler hidtil været rent semasiologiske. En videnskabelig tosproget idiomordbog med produktion for øje kan imidlertid desuden indeholde et tesauruslignende indholdsregister med opslagsbegreber på brugerens modersmål, som henviser til fraseologiske (herunder kollokationelle) og monoleksikalske data i hovedlisten (jf. fx Schemann 1991). Eksempler for en

dansk bruger kunne være 1. VREDE, 2. ANGST, 3. DØ, 4. PINLIGHED, 5. TJENE PENGE, 6. FÅ SEX, 7. HAVE PROBLEMER, 8. VÆRE BERUSET, 9. SNYDE, 10. GÅ I SKOLE etc. Til disse indholdsbegreber, som skulle differentieres yderligere, hører bl.a. følgende fraseologismer: 1. *auf die Palme steigen*, 2. *Schiss haben*, 3. *das Zeitliche segnen, keine Steuern mehr zahlen, den Löffel abgeben*, 4. *rote Ohren haben*, 5. *Geld machen*, 6. *eine Nummer abziehen*, 7. *in der Zange sitzen, unter Druck stehen*, 8. *einen Affen sitzen haben, eine Fahne haben*, 9. *jn. über den Tisch ziehen, jm. das Fell über die Ohren ziehen*, 10. *die Schulbank drücken, die Schule besuchen* etc.

6. Sammenfatning

Vi har set nærmere på, hvilke kriterier, man med en vis rimelighed kan anvende som målestok for at kalde en publikation “en videnskabelig flersproget idiomordbog”. Vi har understreget, at vi i udgangspunktet er kritiske over for brugerrelevansen af en sådan selvstændig ordbog, fordi idiommer efter vores opfattelse er et ordforrådsfænomen og derfor bør integreres i en almen tosproget ordforrådsordbog, sådan som det heldigvis også er blevet mere og mere almindeligt. Endnu mindre brugerrelevans har polylingvale idiomordbøger, hvis man ser bort fra leksikotainmentfunktionen.

På den anden side er idiommer af en sådan kompleksitet og subtilitet, at der er gode *pragmatiske* argumenter for et tosproget idiomopslagsværk. Man kan nemlig realistisk set ikke forvente, at bilingvale almenordbøger kan løfte den tunge leksikologiske opgave, det er at undersøge og om muligt sætte to sprogs idiominventarer i relation til hinanden og derefter formidle resultaterne leksikografisk. Derfor kan den grundforskningsmæssige værdi af et sådant projekt alligevel være højt, fordi det kan smitte af på resten af den leksikografiske fødekæde.

Set i det lys får en bilingval idiomordbog imidlertid en anden brugerprofil end den gennemsnitlige fremmedsprogsrecipient og -producent med kommunikative behov. I stedet bliver det fire alternative hovedgrupper: (1) andre leksikografer, (2) professionelle sprogbrugere med særlige kommunikative problemer, (3) sprogforskere, (4) sprogvidenskabeligt skolede personer med særlig interesse for idiomatik. Denne væsentlige indskrænkning af brugertypologien er ikke noget problem, men snarere nyttig for udviklingen af et bæredygtigt leksikografisk koncept. Det er nemlig en stor fordel ikke at skulle betænke lørnere og andre brugere uden særlige forkundskaber.

Vi er nået frem til en række punkter, som efter vores opfattelse kendetegner den videnskabelige flersprogede idiomordbog:

- den har en klar brugerprofil, forankret i et klart leksikografisk koncept,
- den er udarbejdet af grundigt skolede leksikografer med solid fraseologisk indsigt,

- den bygger på velfunderede kontrastive korpuslingvistiske undersøgelser i begge sprog,
- den har kontrastivt udarbejdede leksikografiske data, der er baseret på et ækvivalensbegreb med klare kriterier for ækvivalens, herunder en specifikation af analysens granularitet,
- dens primære mål er klart: enten kommunikationsunderstøttelse (udgangspunkt: sprogtegnets funktion) eller udtryksorienteret filologi (dvs. i videst mulige at matche ækvivalente idiommer i de to sprog) – eller begge dele.

At forskellige leksikografiske teams nok vil nå frem til forskellige løsninger på opgaven er ikke mærkeligt, de mange leksikografiske fremstillingsmuligheder taget i betragtning. Til gengæld burde den leksikologiske side af arbejdet kunne opnå en høj grad af intersubjektivitet, hvis grundlaget er i orden.

Videnskabelig leksikografi er en kompleks størrelse, videnskabelig flersproget idiomleksikografi endnu mere kompleks. Fokuseringen på idiomets ikonografi og komposition i leksikografien er udbredt og forståelig, og den betyder også noget nogle gange, men den er ikke nødvendigvis og til enhver tid hovedsagen. De afgørende instanser for en videnskabelig flersproget idiomordbog – i det omfang genren er relevant – er sprogbrugen og de leksikografiske funktioner i et subtilt samspil med hinanden.

Litteratur

Ordbøger

- Andersen, Stig Toftgaard 2001²: *Talemåder i dansk. Ordbog over idiommer*. København: Gyldendal.
- Bergenholtz, Henning/Vrang, Vibeke 2007. *Ordbogen over Faste Vendinger*. Aarhus. www.idiomordbogen.dk
- Blum, Geneviève/Salas, Nestor 1989: *Les Idiomatiques français-allemand*. Paris: Seuil.
- EPHRAS = Jesenšek, Vida m.fl. (red.): *EPHRAS - Ein mehrsprachiges phraseologisches Lernmaterial auf CD-ROM*. Maribor. www.ephras.org.
- Fiedler, Sabine/Rak, Pavel 2004: *Ilustrita frazeologio*. Dobrichovice: KAVA-PECH.
- Langenscheidt-Redaktion (udg.): *Langenscheidt e-Handwörterbuch Deutsch-Englisch. Phrasen.com – Wörterbuch der Redewendungen*. www.phrasen.com
- Schemann, Hans 1991: *Synonymwörterbuch der deutschen Redensarten*. Stuttgart: Klett.
- Steyer, Kathrin/Lauer, Meike 2006: *Wortverbindungen online*. <http://hypermedia.ids-mannheim.de/elexiko/wv-online/>

Anden litteratur

- Almind, Richard/Bergenholtz, Henning/Vrang, Vibeke 2006: Theoretical and Computational Solutions for Phraseological Lexicography. I: *Linguistik-online* 27, 2/06, 159–181. www.linguistik-online.de/27_06/almind_et_al.pdf.

- Arsentyeva, Elena 2007: Ways of Translation of Phraseological Units in a Multilingual Phraseological Dictionary. I: Annelies Häcki Buhofer og Harald Burger: *Phraseology in Motion II. Theorie und Anwendung*. Baltmannsweiler: Schneider Verlag Hohengehren, 287–292.
- Burger, Harald/Dobrovolskij, Dmitrij/Kühn, Peter/Norrick, Neal (udg.) 2006: *Phraseologie/Phraseology*. (HSK). Berlin/New York: de Gruyter. Bd1.
- Cruse, D. Allan/Croft, William 2004: *Cognitive Linguistics*. Cambridge: CUP.
- Farø, Ken 2005a: Hvornår går man over åen efter vand? Idiomaticke ækvivalensproblemer i leksikologi og leksikografi. I: *LexicoNordica* 11, 85–108.
- Farø, Ken 2005b: Idiomer på nettet: Den Danske Idiomordbog og fraseografien. I: *Hermes* 32, 201–235.
- Farø, Ken 2006a: *Idiomatizität - Ikonizität – Arbitrarität. Beitrag zu einer funktionlistischen Theorie der Idiomaquivalenz* (upublic. ph.d.-afhandling). København: Københavns Universitet.
- Farø, Ken 2006b: Ikonographie, Ikonizität und Ikonizismus. Drei Begriffe und ihre Bedeutung für die Phraseologieforschung. I: *Linguistik online* 27, 2/06, 57–71. http://www.linguistik-online.de/27_06/faroe.pdf.
- Farø, Ken/Gottlieb, Henrik 2007: Socioleksikografi, eller: „Det sekundære og afledte er ordbøgerne“. Ny disputats om leksikografi. I: *LexicoNordica* 14.
- Fellbaum, Christiane/Kramer, Undine/Neumann, Gerald 2006: Corpusbaserede lexicographiske Erfassung und linguistische Analyse deutscher Idiome. I: Annelies Häcki Buhofer og Harald Burger (udg.): *Phraseology in Motion I – Methoden und Kritik*. Baltmannsweiler: Schneider Verlag Hohengehren, 43–56.
- Fellbaum, Christiane/Kramer, Undine/Neumann, Gerald 2006: Corpusbaserede lexicographiske Erfassung und linguistische Analyse deutscher Idiome. I: Annelies Häcki Buhofer og Harald Burger (udg.): *Phraseology in Motion I – Methoden und Kritik*. Baltmannsweiler: Schneider Verlag Hohengehren, 43–56.
- Földes, Csaba 1994: Mehrsprachige phraseologische Wörterbücher - als Herausforderung für die Lexikographie. I: Barbara Sandig (udg.): *EUROPHRAS 1992. Tendenzen der Phraseologieforschung*. Bochum: Universitätsverlag Brockmeyer, 175–201.
- Gréciano, Gertrud 2005: *Phraseographische Prioritäten, erfüllt und unerfüllt*. I: Henrik Gottlieb, Jens Erik Mogensen og Arne Zettersten (udg.): *Symposium on Lexicography XI. Proceedings of the Eleventh International Symposium on Lexicography May 2–4, 2002 at the University of Copenhagen*. Tübingen: Max Niemeyer, 59–72.
- Hallsteinsdóttir, Erla 1997: Aspekter der Übersetzung von Phraseologismen am Beispiel Isländisch - Deutsch. I: Eberhard Fleischmann, Wladimir Kutz og Peter A. Schmitt (udg.): *Translationsdidaktik: Grundfragen der Übersetzungswissenschaft*. Tübingen: Gunter Narr Verlag, 561–569.
- Hallsteinsdóttir, Erla 2001: *Das Verstehen idiomatischer Phraseologismen in der Fremdsprache Deutsch*. Hamburg: Verlag Dr. Kovac.
- Hallsteinsdóttir, Erla 2006: Phraseographie. I: *HERMES* (36) 2006, 91–128.
- Hallsteinsdóttir, Erla 2007: Wörtliche, freie und phraseologische Bedeutung. Eine korpusbaserede Untersuchung des Vorkommens von freien und phraseologischen Lesarten bei deutschen Idiomen. I: Erika Kržišnik (udg.): *Phraseologie in der Sprachwis-*

- senschaft und anderen Disziplinen (Akten der Europhras-Tagung in Strunjan/Slowenien, 19.–22. September 2005)*. Ljubljana: Universitet Ljubljana, 107–121.
- Hallsteinsdóttir, Erla/Farø, Ken 2006: Neue theoretische und methodische Ansätze in der Phraseologieforschung. Vorwort zu *Linguistik online* 27, 2/06. I: *Linguistik online* 27, 2/06, 3–10. http://www.linguistik-online.de/27_06/einleitung.pdf.
- Hanks Patrick/ Urbschat, Anne/Gehweiler, Elke 2006: German Light Verb Constructions in Corpora and Dictionaries I: *International Journal of Lexicography* 19, 439–457.
- Jesenšek, Vida 2006: Phraseologie und Fremdsprachenlernen. Zur Problematik einer angemessenen phraseodidaktischen Umsetzung. I: *Linguistik online* 27, 2/06, 137–147. http://www.linguistik-online.de/27_06/jerensek.pdf.
- Jyllandsposten*, 27.02.06, 2.
- Lakoff, George/Johnson, Mark 1980: *Metaphors we live by*. Chicago: University of Chicago Press.
- Pacholski, Robert/ Laskowski Marek 2007: EAR, OHR AND UCHO AS PHRASEOLOGICAL ELEMENTS IN ENGLISH, GERMAN AND POLISH PHRASEOLOGY. Descriptive, Contrastive, Psycholinguistic, Lexicographical Approaches and their Educational Implications. I: Erika Kržišnik (udg.): *Phraseologie in der Sprachwissenschaft und anderen Disziplinen (Akten der Europhras-Tagung in Strunjan/Slowenien, 19.–22. September 2005)*. Ljubljana: Universitet Ljubljana.
- Pamies, Antonio/Balmacz, Martina/Iñesta, Eva 1997: *Autofras. An Onomasiological Tool for Multi-Lingual Phraseology*. I: Peter Durco (udg.): *Europhras 97. Phraseology and Paremiology. International Symposium September 2–5, 1997*. Bratislava: Akadémia PZ, 267–275.
- Schemann 1991
- Steyer, Kathrin/Lauer, Meike 2006: Elektronische Mehrwortartikel. Korpusgesteuerte Erarbeitung, Artikelstruktur und Online-Präsentation. I: *Wortverbindungen online*. www.elexiko.de.
- Tarp, Sven 2006: *Leksikografi i grænselandet mellem viden og ikke-viden. Generel leksikografisk teori med særligt henblik på lærerleksikografi. Doktorafhandling ved Handelshøjskolen i Aarhus*.
- Villavicencio, Aline/Baldwin, Timothy/Waldron, Benjamin 2004: A Multilingual Database of Idioms. I: *Proceedings of the Fourth International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC 2004)*. Lisbon, 1127–30.
- Ken Farø, forskningsadjunkt ph.d.
f. 1972
Københavns Universitet,
Institut for Engelsk, Germansk og Romansk
Njalsgade 120, DK-2300 København
kenfaroe@hum.ku.dk
- Erla Hallsteinsdóttir, dr. phil.
f. 1970)
Institut for Sprog og Kommunikation
Syddansk Universitet Odense
erla@language.sdu.dk

